

U

Varda (mdM *Varda*, mdE *Vardo* ‘ori, vang, vaenlane; kuri vaim’).

Varda on poolmüütiline olend – kaval, kuri, kade tüdruk; kalt-sakas. Märk *Varda* selja peal näitab tema ebatavalist päritolu, seost teise ilma jõududega. *Varda* võib sundida linde töötama või hankida teateid kuult. *Varda* eest kaitsesid emad oma lapsi, sülitades lapsele kaenla alla või särgi alumise ääre tikandile.

Kirjandus: UPTMN 3: 2. *Erzjanskije skazki* – 1967. Saransk.

Vari (mdM *t’s’il’f*, mdE *sulei*).

Uskumuse kohaselt puudub kuradil ja nõidadel vari – just selle järgi eristataksegi neid inimestest. Inimese varju peale ega üle selle ei lubatud astuda, muidu võisid haigestuda.

Buguruslani maakonna Vetškanovo külas raviti varju abil lapse ehmatus. Nõid tõmbas kuuvalgel keelega üle lapse näo. Seejärel sülitas ta lapse varju peale. Loitsus lausus ta, et vari on sugulasteta – tal pole vendi, õdesid ega ühtegi lähedast – ja palus tal lapse ehmatus eära võtta.

Kirjandus: Harva, U. 1952. *Die religiösen Vorstellungen der Mordwinen*. Helsinki.

Vastozai, *Vastozava* (mdM), *Ezem ozō*, *Tarka ozō* (mdE); (mdM *vasta*, mdE *tarka* 'koht', mdEM *ozams* 'istuda', mdE *ezem*, M *äzem* 'pink', *ava* 'naine, ema').

Mälestamise ajal surnut kehastavaks *Vastozai*iks valiti sugulaste hulgast surnuga samaealine ja temaga sarnanev isik, mõnikord valis inimene ta välja juba oma eluajal. *Vastozai* pani selga surnu riideid ja istus tema tavalise koha peale. Pereliikmed hoolitsesid tema eest ning tema poole pöörduti austusega. *Vastozai*iks valitud isik võis hiljem võtta osa ka perekonnas toimuvatest pulmadest ja varrudest.

Saraatovi oblastis itkes iga hõimu kuuluv naine 3. ja 9. mälestamispäeval *vastozai* ees. *Vastozai* andis tema ette kogunenud mälestajatele nõu kõigiks elujuhtumeiks ja palus *majahaldjal Kudaval lahkunu pere viljasaagi ja koduloomade edenemise eest hoolitseda. Ta jutustas ka oma hauatagusest elust ning sellest, kuidas ta pidutseb seal koos sugulastega.

Mõnikord esindas surnut ainult tema riietus. Saraatovi maakonna Orkina külas tehti surnu rõivastest nukk, mis pandi mälestamise ajaks pühasenurka istuma. Nuku ees kummardati ja talle pakuti maitsvat toitu. Surnuaiale minnes jäeti nukk koju. Pärast mälestamist anti nuku tegemiseks kasutatud riided kerjustele.

Vastozai saadeti ära õhtul või pärast koitu. Mõnes külas viidi ta kalmistule hobuse seljas, mõnes vankriga. Hauani kanti teda kätel ja pandi istuma padjale. Tema ette pandi söök, einestama kutsuti ka varem surnud inimesi. Mõnikord saadeti *vastozai* ainult väravast välja. Tema saatmisel süüdati lõke, millest matuselised pidid üle hüppama. Kohustuslik oli viimane pöördumine surnu poole, mille pidi esitama üks talituse peamistest läbiviijatetest. *Vastozai*l paluti minna hauatagusesse maailma, jätta elavad rahule ja suhtuda neisse heatahtlikult.

Kirjandus: Harva, U. 1952. *Die religiösen Vorstellungen der Mordwinen*. Helsinki; UPTMN 7: 2. *Mokšanskije pritsitanija* – 1979. Saransk.

Vee-ema (mdEM *Ved'ava*; *ved'* 'vesi', *ava* 'naine, ema').

Igas jões, järves ja allikas oma *Ved'ava*. Vee-ema on vee, abielu ning sünnitamise hoidja ja kaitsja. Mokšad ja ersad kujutavad *Ved'avat* ette pika noore naisena, kellel on põlvini ulatuvad

heledad juuksed. Vee-ema on oma olemuselt ambivalentne – tal on nii positiivseid kui negatiivseid iseloomujooni. *Ved'ava* mees on pika hõbedase habemega *Ved'at'a* (mdEM *at'a* 'vanamees, abikaasa'), kelle kohta on säilinud vähe pärimust. Reeglina neid koos ei nähtud. Vee-ema nähakse öösel või hilisõhtul alasti vett pritsimas või juukseid kammimas, harvemini ämber käes või mordva särk (mdM *panar*) seljas.

Ved'avat kujutatakse kalade kaitsja ja inimese õpetajana – ta teeb ettepaneku loobuda kalastamisest ja hakata põlluharijaks. Müütilistes lauludes on *Ved'aval* antropofaagilised kalduvused – ta on õel, nõuab ohvriks inimest või tema asju. Ohvri elu eest nõuab vee-ema tema tüdruku või poega. Lisaks sellele nõuab *Ved'ava* ohvrit vesiveski ehitamise korral (ehituskohas on hukkunud tüdrukuid). Läbirääkimisteks *Ved'avaga* olevat vee põhja saadetud palgatud sukelduja.

Legendi järgi tekkinud vee-ema siis, kui kuradid otsustasid endale taevast trooni püstitada. Jumala saadetud ingel ei suutnud neid taevast alla lükata, kuid peaingel Miikaelil see siiski õnnestus. Mõõgaga, mille tipus oli rist, tõukas ta kuradid taevavõlvilt alla. Vettekukkunust sai *Ved'ava*, kuivale kukkunust sai kurat.

Uskumuse järgi elavad *Ved'ava* ja *Ved'at'a* sügavas vees. Vihane *Ved'ava* tõmbavat vee alla uppumisele määratud. Kui inimesel õnnestus pääseda, tuli tal kindlasti vee-ema tänada, talle kummardada ning visata vette raha ja hirsitange. Hiljem pidi ta minema posijaga kolme tee ristile "lepitama". Kui pääseja oli lapseootel naine, võis rituaali täitmata jätmine põhjustada sünnitamisel vastsündinu surma või lapse hilisema tummaksjäämise.

Pärast suplemist võis *Ved'ava* saata inimesele kaela veehaiguse mdE *narfo't'*. Vee-ema lepitamiseks korraldati tema auks palvusi, toodi kingitusi (riiet, rätikuid) ja ohvrikana. Varahommikul käis haige koos posijaga allikal ja palus *Ved'aval* andeks. Loitsus paluti haigus ära võtta ning tervist anda – seejärel visati soola, leiva ja hirsitangudega komps vee äärde ning mindi tagasi vaatamata ära.

Tutvustamiseks pruuti mehekodus jõe ja allikaga ning esitlemaks teda kohalikule vee-emale, viidi ta teisel pulmapäeval vee äärde ja korraldati *Ved'ava* auks palvus. Tava kohaselt pidi pruut viskama vette sõrmuse, eakad inimesed karaski. Seejärel

palus noorpaar *Ved'avalt* lapsi. Kõigi, isegi lähedaste eest salaja käis noorpaar jõe ääres ning viskas vee-emale vette leiba, soola, veiseliha ja riiet. Osa toitu söid noored ära jõekaldal teineteise embuses istudes ja *Ved'avat* kutsudes.

Ved'ava auks korraldati kaheksa päeva pärast lihavõtteid palvus – vette visati mune ja suur põlema pandud viljavihk. Jooksva aastal abielluda soovivad noormehed ja last ihkavad naised kastsid end vette. *Ved'ava* poole pöörduti ka armuloitsudes.

Vihngi arvati sõltuvat *Ved'avast* – kui polnud kaua sadanud, viidi läbi palvus. Külaelanikud läksid allika juurde, “äratasid” *Ved'ava* ja palusid vihma. Seejärel pritsisid nad üksteist ja kastsid ka ennast veega üle. *Ved'avat* kutsudes söödi kaasatoodud tavanditoitu. Mõnikord pandi talle vette mune.

Enne suurvett paluti vee-emalt tervist – ohverdati kana ja paluti lauldes *Ved'aval* inimeste peale mitte vihastada.

Kirjandus: Melnikov, P. I. 1981. *Otšerki mordvõ*. Saransk; UPTMN 7: 3. *Kalendaro-obrjadovõje pesni i zagovorõ* – 1981; 10. *Legendõ, predanija, bõlitški* – 1983. Saransk.

Vesi (mdEM *ved'*).

Ersade ja mokšade ettekujutustes on vesi elu ja maagilise puhastumise allikas. Meri või ookean mdEM *Ineved'* (*ine* ‘suur’) on kõige olemasoleva algaine.

Muinasjuttudes on levinud eluvee motiiv, mille abil surnud tegelane ellu äratatakse. Müütilises laulus jutustatakse kolmest õest, kes päästsid eluveega (mdE *eri ved'*) surmast oma venna. Eluvee asukohta teavad surnud esivanemad, kuna arvati, et see asub allilmas. Ersa laulus “Uroz Tat'uša” (Vaeslaps Tat'uša) läheb tüdruk surnud ema juurde, kes muretseb talle eluvett. Eluvee asukoht on teada ka neile, kes on võimelised muutuma linnuks ja pääsema sinna, kuhu tavaline inimene ei suuda jõuda.

Vee, allikate ja lätete austamisele viitavad *vee-ema *Ved'ava* ja *vetehaldja *Ved'mastorava* poole palvetamine ja neile ohvrite toomine. Tavanditoit visati vette või maeti palvuste ajal jõe äärde. Üleminekuriitused nagu sündimine, surm ja pulmad on seotud rituaalse pesemise ja puhastavate loitsudega (saun, mõrsja käik allika või vee äärde). Arvati, et vesi peseb maha deemonlike jõu-

dude põhjustatud hädad. Mälestamispäeval viidi hauale vett, et surnul ei oleks teises ilmas janu.

Veelt paluti abi silma- ja muude haiguste (laialt on levinud vee peale nõiasõnade lugemine haigete ravimiseks), lausumiste, ärategemiste ja armumaagia puhul (mdE *ēzdema ozolmat*): malmpotti kallati kuum vesi ning lausuti loits *Ineved*'ile, et ta ei annaks tüdrukute südametele rahu. Veelt palusid abi ka lastetud naised ja noorpaarid.

Esimestel vihmapiiskadel arvati olevat kosutav jõud, mis parandab inimese tervist ja soodustab kasvamist – sellepärast saadeti lapsed ja ka täiskasvanud esimese kevadvihma ajal välja. Tüdrukud pesid vaelevuse saavutamiseks vihmaveega nägu.

Kolmekuningapäevale eelneval ööl allikast (tänapäeval ka kraanist) võetud vett peetakse imettegevaks. Eriti väärtuslik on samal hommikul võetud vesi. Kolmekuningapäeval käiakse vett ka kirikus õnnistamas, kuna see andvat veele veel rohkem pühadust. Usutakse, et püha vesi ei rikne ning seda raviomadustega vett nimetati *ved'br'a* (mdEM *ved'* 'vesi', *pr'a* 'pea'). Selle veega pestakse nägu, seda antakse juua haigetele inimestele ja loomadele, seda piserdatakse majja, kaitsmaks kodu halbade jõudude eest. Püha vee abil sunnitakse vastsest majast või korterist lahkuma sealne *Kudava* (vt *Majahaldjas).

Raviomadusi omistati ka ikoonide ja uksepiitade pesemisveele. Surnupesuvett peeti aga ohtlikuks ja see kallati õue vähekäidavasse kohta.

Eriline tähendus oli lumesulamisveel, milles püüti supelda suurel neljapäeval. Samal ajal võeti vett kolmest allikast ning käidi lätte juures "lepitamas".

Pärast iljapäeva (20. juuli (2. august)) ei tohtinud supelda (mdM *sejel's' ved' s'är's'* 'siil kusi vette'). Keelatud oli vette sülitada või kusta (mdM *at'atnen' sel'mosnon s'är'sait'* 'kused esisadele silma'), kuna esivanemad vihastasid selle peale ja võisid keelurikkujat karistada.

Vett kasutati *ennustamistel, ka jaanilaupäeval. Nõia eemale peletamiseks jäeti kaaneta potti keedetud vett. Pandi tähele, et kui keegi tuleb vastu või läheb risti üle sinu tee täis veeämbriga, toob see õnne. Kindlustamiseks edukat teekonda on siiaaani kombeks panna lauale veeklaas.

Unenäoseletustes tähendab saunas pesemine haigust, üle vee minemine surma, sogane vesi pahandust, sügav ja puhas vesi pikka ja õnnelikku elu.

Kirjandus: UPTMN 1: 1. *Epitšeskije i liroepitšeskije pesni* – 1963; 7: 3. *Kalendarno-obrjadovõje pesni i zagovorõ* – 1981. Saransk.

Vetehaldjas (mdEM *Veden' kirdi*; *ved'* 'vesi', *kirdems* 'hoidma'; mdM *Ved'azorava*; mdEM *azor* 'peremees, perenaine', *ava* 'naine, ema'; mdEM *Ved'mastorava*; *mastor* 'maa').

Vetehaldjas on veekogude, vihma, kõigi veetaimede ja kalade kaitsja. Ta on kogu maa hoidja ja kaitsja *maaisanda Mastoron' kirdi tütar, kes elab kaugel meres või ookeanis (mdE *ineved'*, mdM *ot's'uved'* 'suur vesi'). Eepilistes lauludes kujutatakse vetehaldjat antropomorfse olendina.

Mokša pärimuse järgi on vetehaldjas aja- ja päikesejumala Škai abikaasa. Ersa pärimuses on *Veden' kirdi* täidlane hõbedases rüüs ja kogresabaga naine, kes oskab kalade keelt (kõige paremini valge särje keelt) ning tunneb kõiki maa-aluseid teid. Vetehaldjas kuulutab oma tulekut *ved'avade* juurde kuljuse helinaga, mida kuulevad ka inimesed maa peal.

Vetehaldja mehe *Ved'mastorpazi* sünnitas Nižni Novgorodi kubermangu ersade pärimuse järgi põldude kaitsja *põlluema Paks'a Pat'ai (Ange Pat'ai kolmas tütar). *Ved'mastorpaz* abistab oma naist merede, jõgede, järvede, allikate ja kaevude valitsemisel.

Vetehaldja poole pöörduti harvemini kui *ved'ava* poole. Juhul kui *ved'ava* ei saanud aidata, palvetati *Veden' kirdi* poole, näiteks silmahaigustest vabanemiseks. Käidi ka allika juures loitsimas ja allikaveega silmi pesemas.

Vetehaldja poolehoiu võitmiseks kaeti vee äärde laud. Enne rituaalset söömist palvetati ning lisaks abipalvetele lubati osa toodud toidust saada vetehaldjale merre Volga (md *Rav*) jõge pidi.

Vihma kohta ütlesid mokšad: vetehaldja seeme tilgub (mdM *Veden' kirdi s'ora putn'ai*). Noored naised tulid vihma ajal õue, et vetehaldjas aitaks neil kiiremini rasestuda ja kergemini sünnitada.

Kirjandus: UPTMN 7: 3. *Kalendarno-obrjadovõje pesni i zagovorõ* – 1981. Saransk; Mainof, W. 1889. Les restes de la mythologie Mordvine. *Journal de la Societe Finno-Ougrienne* V. Helsingi.

Vetevalitseja (mdE *Ved'mastorpaz*; *ved'* 'vesi', *mastor* 'maa', mdE *paz* 'jumal').

Kogu maa vete valitseja *Ved'mastorpazi* auks toimus palvus tavapäraselt 15. septembril või sellele järgneval reedel. Ohvriks visati vette hane pea, mis tuli kindlasti linnu küljest ära rebida, mitte mingil juhul lõigata. Ülejäänud linnu sõid ära pereliikmed.

Kirjandus: Mainof, W. 1889. Les restes de la mythologie Mordvine. *Journal de la Societe Finno-Ougrienne* V. Helsingi.

Vihmapalvus (mdM *Pizem ozks*, mdE *Pizemen' ozks*; *pizem* 'vihm', *ozks* 'palvus, pidu').

Põua ajal käis kogu küla öösel vee ääres palvetamas – äratati *vee-ema *Ved'ava* ja paluti temalt vihma. Seejärel pritsiti üksteist veega ning valati end veega üle. *Ved'avale* pandi vette keedetud mune. Mõnes külas peeti vihmapalvus kaevu juures ning seejärel mindi kalmistule, kus pöörduti surnud esiisade ja kalmistuhoidja *Kalmazorava* poole palvega põuaaeg lõpetada. Sellise kombetalituse sooritamise järel nõudis välgujumal (mdM *Jondolpaz*) saabunud vihma ajal ohvri – tappis looma või inimese või põletas elamu.

Viirastus, kummitus (mdM *šopatša*, mdE *tšopatša*).

Šopatša on surnud inimese kummitus ehk viirastus; ka saatan, pilt või fotokujutis. Paasose sõnaraamatu järgi on *šopatša* õhtuhämaruses lendav käolaadne lind.

Šopatšadeks peetakse antropomorfseid kummitusolendeid, kes tüdrukutega lõbutsedes kunagi ei näidanud oma selga (neil polnudki selga – kogu sisemus oli nähtav). Viirastused võisid võtta ka sea või luua kuju. Neile meeldivad pulmad ja lõbutsemine ning nad tantsivad hästi. Kui viirastusele ei tooda ohvrit, hakkab ta ringi rändama. Uskumuse kohaselt ilmub *šopatša* mälestuspäevadel unes.

Surnud inimese *šopatša* võib muutuda tuleks ning tõusta tulena kirstust elavate verd imema ja neid surmama. Uskumuse kohaselt võib sellise kurja viirastuse hävitada, kui torgata tema laiba sisse seitse aastat ühe vankri küljes olnud rattavarras. Ta-

petud inimest saab ellu äratada, kui joonistada tema surnukeha piirjooned üle musta vasika verega.

Buguruslani maakonnas mõistetakse *šopatša* all nii surnud kui ka elus inimese viirastust. Kui üks abikaasadest on pikalt kodust ära või kui koju jäänud mees või naine väga igatseb teise järele, hakkab viirastus teda kummitama ja piinama. *Šopatša* ilmub inimese voodi juurde, koputab maja seintele, haarab magajal jalgadest kinni ja tõmbab ta voodist põrandale.

Viirastuse eemalepeletamiseks riputati tagakiusatavale kaela tükike koera- või seamaksa või ka sea kõrvetamiseks kasutatud sütt. Seda tehes lausus nõid, et *šopatša* ei karda kedagi ja keegi ei saa teda tappa. Viirastuse suudab kaotada ja kõdunenud puu-õõnde ajada vaid ookeani põhjas jäämajas elav tark vanataat.

Takistamaks oma lapse naasmist *šopatšana*, panid emad mõnikord surnu padja alla kammi ja laususid sealjuures: “Ühel pool on meri, teisel pool pilliroog (mdM *F'k'ä šir'esa more, ombot's'sesa – šäinal!*)”

Mõnes kohas löödi kirstu väljaviimisel lautsisse alguses kirves ja seejärel nuga, et lahkunu *šopatša* ei jääks koju. Samal eesmärgil puistati Simbirski kubermangus lautsile tuhka ja torgati sinna nuga.

Kirjandus: Harva, U. 1952. *Die religiösen Vorstellungen der Mordwinen*. Helsinki.

Viljaema (mdM *S'orava*; *s'ora* ‘viljatera, vili’, *ava* ‘ema, naine’).

Mokšade viljaema *S'oravat* kujutati lõokese, jänese või kauni naisena, kellel on seljas hõbe- ja kuldriided ning peas vaskmüts. Ta võib laulda, tantsida ja nutta nagu inimene. Viljaemal on ka lapsed. *S'orava* auks sooritati mitmeid riitusi. Ersadel on vilja kaitsva *S'oravaga* samas rollis *leivaema Norovava.

Esimesel külvipäeval külvati viljarikkuse suurendamiseks koos viljateradega maha ka keedetud mune. Esimese peotäie teri viskas tavakohaselt poisike. Sel päeval ei tohtinud midagi kodust välja anda ega millegi tõttu koju tagasi pöörduda.

Hea viljasaagi tagamiseks ei tohtinud lihavõttest kuni külvi ni majas tuld süüdata. Arvati, et kui vilja kotti kallamisel hoida

kotti hammastega, siis jääd nälga. Rahepilve nähes viskasid vanad naised õue panni või ahjuluu, et rahe ei hävitaks viljao-rast. Palmitsetud viljapeade nägemine ei töotanud head. Tervet leivapätsi ei lõigatud enam õhtul pooleks, muidu hakkavat viljaema nutma.

Ersad korraldasid vilja kaitsva leivaema Norovava auks pal-vusi. Ohverdamispaika toodi kaks suurt kivi, mille alla kaevati augud. Ühe kivi alla valati ohvrilooma veri ja teise alla asetati looma luud. Norovava poole pöörduti palvega saada hea viljasaak. Ka paluti leivaema kaitsta põlde rahe ja kõva tuule eest ning nende eest, kes köidavad viljapäid sõlme (võtavad viljalt jõu).

Kirjandus: UPTMN 7: 3. *Kalendarno-obrjadovõje pesni i zagovorõ* – 1981. Saransk.

Mordva mütoloogia

Tatjana Devjatkina

<http://www.folklore.ee/ri/pubte/ee/sator/sator8/>

ISBN 978-9949-490-16-5

Tartu 2012

Trükiis ilmunud: Tatjana Devjatkina. Mordva mütoloogia.
SATOR 8. Tartu 2008

Tõlge: Irina Orehhova, Nikolay Kuznetsov

Toimetanud: Mare Kõiva, Kadi Sarv

Küljendus: Liisa Vesik

Kujundus: Andres Kuperjanov

Kaanepilt: Juri Dõrin "Uneskõndija"

HTML: Diana Kahre

Originaal:

Tatjana Devjatkina *Mifologia Mordvõ*

Saransk: Krasnõi Oktjabr 1998

Sarjas Sator 2008. a ilmunud eestikeelset trükist toetas
Eesti Hõimurahvaste Programm, Tartu Ülikooli Paul Ariste
soomeugri põlisrahvaste keskus, EKM FO, SF 0030181s08

E-raamatu valmimist toetas: EKRM04-29 Eesti keele,
kultuuri ja folkloori kasutusala laiendamine ja folkloori
tutvustamine elektroonilistel infokandjatel.

© 2012 EKM FO rahvausundi ja meedia töörühm, EKM Teaduskirjastus